

Orlanda Obad
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb

Pouke iz predsoblja Europe za balkanističku kritiku (i njezine kritičare)

458

Apstrakt Autorica koristi primjere iz višegodišnjeg istraživanja društvene percepcije Europske unije u Hrvatskoj kako bi postavila niz pitanja o primjeni balkanističke kritike u recentnoj akademskoj produkciji. Kroz intervju s pripadnicima triju skupina, koje su na različite načine povezane s Unijom, na vidjelo izlaze predodžbe o Europi i o Balkanu koje nisu u skladu s prevladavajućim diskursom devedesetih godina prošlog stoljeća. U radu se naznačuje i opadanje važnosti simboličke geografije u tumačenju predodžbi o EU. Propitujući metateorijsku razinu, autorica predlaže nekoliko novih smjerova za balkanistička i srodna istraživanja: priznavanje važnosti ekonomije, koja je posljednjih dvadesetak godina bila u drugom planu u odnosu na tumačenja kulture i povijesti, te preispitivanje pitanja proizvodnje i slobode protoka znanja. Posvajajući terminologiju Europske unije, autorica u zaključku ispostavlja prijedlog uvođenja „varijabilne kritičnosti“ u odnosu na središte kontinenta. Riječ je o pokušaju uzimanja u obzir i svakog ravnopravnog, ne-represivnog i korisnog susreta središta i periferije.

Ključne reči Europa, Europska unija, pristupanje Hrvatske EU, balkanizam, središte/periferija

Jedno od središnjih pitanja kojim sam se bavila tijekom trogodišnjeg istraživanja predodžbi o Europskoj uniji u Hrvatskoj odnosilo se na samu kritičnost, odnosno, na analizu perspektive iz koje se na prostoru koji, ovisno o društvenom kontekstu, nazivamo Balkanom, Zapadnim Balkanom, Jugoistočnom Europom ili, jednostavno, Regijom pristupa nesrazmjeru moći između središta i periferije kontinenta. U istraživanju ispreplitanja simboličkih i političkih odnosa Zapada i Balkana u posljednjih dvadesetak godina istaknuta je uloga skupine autora iz područja koje ćemo, u nedostatku *brendirane* akademske sintagme, nazvati *balkanističkom kritikom*,¹ a koja je devedesetih godina prošlog stoljeća utemeljena nizom radova u kojem se, po utjecaju i citiranosti, na ovim

1 Pojedini autori (usp. npr. Blažević 2010) koriste pojam „balkanizam“ i za označavanje esencijalizirajućeg diskursa koji je pandan orijentalizmu i za označavanje akademskog područja istraživanja tog diskursa. Smatram da bi uvođenje zasebne sintagme, koja bi označavala skup radova koji kritički pristupaju balkanističkom diskursu, pridonijelo izbjegavanju terminoloških preklapanja i nejasnoća. Otvoreno je pitanje, međutim, opravdava li postojeći opseg radova iz tog područja takvu intervenciju.

područjima ističu knjiga *Imaginarni Balkan* Marije Todorove i članak Milice Bakić-Hayden o reprodukciji orijentalizma (Bakic-Hayden 1995; Todorova 1999).

Smatram da se emancipatorski potencijal kritičkih pristupa balkanizmu dosad najjasnije ostvarivao u opisivanju i imenovanju diskurzivnih mehanizama koji simboličke razlike u regiji, ali i šire, na prostoru cijelog kontinenta, pretvaraju u nejednakosti. Urušavanje društvenog poretka nakon pada socijalizma, kao i ratovi koji su izbili u procesu raspada Jugoslavije, na ovim su prostorima pridonijeli dugotrajnoj „općoj krizi društvenih identiteta“ (Laclau i Mouffe 1985/2001: 136), i neki od najvažnijih radova koji progovaraju iz te teorijske perspektive nastaju u razdoblju u kojem je velikom brzinom izmještan i iznova ulančavan niz društvenih značenja. Ti su radovi, s jedne strane, bili suprotstavljeni dehumanizirajućim zapadnjačkim stereotipima koji su upotrebljavani s namjerom političkog getoiziranja balkanske regije (usp. Todorova 2009: 192), a s druge i domaćim diskursima novih elita koje su kontinentalne obrasce reprezentacije na začudne načine preklapale s pitoreskim nacionalističkim folklorom. Kao središnji pojam regionalne simboličke geografije u tom je skupu radova ustoličen pojam Balkana, koji se, kako to zorno opisuje Todorova (1999), u političkom kontekstu tada već koristio kao svojevrsna psovka koja prati *vijesti o barbarstvima* i koja cijelu regiju uokviruje kao amorfni, predmoderni entitet suprotstavljen državama na Zapadu, gdje svaka zemlja ima svoje ime, jasno određene granice i uljuđene odnose uređene međunarodnim pravom. Tako uokvirene, balkanske su zemlje, jedna u odnosu na drugu, bile „više ili manje međusobno zamjenjive i nerazpoznatljive“ (Fleming 2000: 1218), pa je Balkan postao zajednički nazivnik, opće ime za sve te malene, naporene i zamršene *Hercoslovačke* i *Sildavije*, tek-priznate i još-uvijek-nepriznate države.

459

Kroz znanstvenu reartikulaciju pojma iz devedesetih, koja ima jasne političke posljedice, Balkan je gubio esencijalizirana značenja koja su u njega ranije upisivana, uvećavajući istodobno interpretativni kapacitet. Umjesto da predstavlja nepoželjni i sramni dio nacionalnog (ili regionalnog) identiteta, odnosno, da funkcionira kao *instrument unutaršnjeg razlikovanja* (usp. Rihtman-Auguštin 1997), Balkan je u nizu kritičkih studija reartikuliran poput teorijskog slivnika, u koji su vremenom počele utjecati različite, naizgled nepovezane društvene prakse – od govora visokorangiranih predstavnika međunarodnih institucija do karikatura objavljivanih u visokotiražnim glasilima – koje su zatim

interpretirane na način da razotkriju *sustavne učinke* u odnosu između središta i periferije kontinenta. Upravo zahvaljujući toj čvorišnoj točki, koju možemo nazvati „nesrazmjerom moći“, a koja u nizu partikularnosti otkriva univerzalni obrazac, balkanistička je kritika svoju interpretativnu moć potvrdila i u sljedećem desetljeću, u kojem su politički diskursi u regiji suočeni s praznim označiteljem – Europom, s kojom je metonimijskom poveznicom izjednačena Europska unija. Smatram da je jedan od temeljnih doprinosa ove teorijske perspektive to što se kroz nju simbolička podređenost, koja se devedesetih godina prošlog stoljeća u nizu zapadnjačkih, ali i lokalnih elitnih diskursa vrlo glasno tumačila besramno pojednostavljenim predodžbama o kulturi i povijesti naroda na ovim prostorima,² počela definirati kao vrsta opresije, čime se sveprisutna i svagdašnja podvrgnutost „odlukama drugih“ mogla početi pretvarati u „poprišta antagonizama“ (Laclau i Mouffe 1985/2001: 153).³

460

Istodobno, i teorijsko je usredištavanje odnosa Balkana i Europe u mnogim društvenim kontekstima na ovim prostorima⁴ djelovalo nametnuto, kao da se iz balkanističkog teorijskog spremnika pokušava izvući prevelika kilometraža. To, možda, vrijedi za Srbiju, u kojoj „balkanistička potka javnih narativa nije bila previše prominentna, osim u razdoblju najizraženije konfrontacije Srbije sa međunarodnom zajednicom na samom kraju veka“ (Radović 2009: 50), a inzistiranje na dekonstrukciji predodžbi i stereotipa o Balkanu u pojedinim istraživača čak budi sumnje da se odgovornost za neugodnu „sliku“ o zemlji i regiji želi prebaciti „izvan referentnih tački samog istraživačkog polja“ (Đerić 2006: 216). No, to vrijedi i za Hrvatsku, u kojoj je balkanistički diskurs cijelo desetljeće bio prisutan u prevladavajućem medijskom i političkom diskursu, ali koji, unatoč tome, nikada nije postigao totalizirajući učinak koji bi obuhvatio najvažnije momente tranzicijskog diskursa. Tako su se i u mojem istraživanju predodžbi o Europskoj uniji u Hrvatskoj balkanistički motivi provlačili kroz intervjue s predstavnicima svih triju intervjuiranih skupina, pa ipak sam smatrala da je pogrešno, ili makar

2 Said (1978/1999) takvom okamenjenom *sinkronijskom esencijalizmu*, koji u području orijentalizma naziva „vizijom“, suprotstavlja *pripovijest*, koja sveobuhvatni pogled i sveprodiruće razumijevanje razara unošenjem dijakronije i razotkrivanjem titrajućeg potencijala za promjenu.

3 Naime, da bi se neki odnos moći, koji se, primjerice, očituje u proglašavanju balkanskih naroda divljačkima iliprimitivnima, uopće protumačio kao opresija, mora biti ispunjen važan preduvjet: postojanje diskurzivne *izvanjskosti* „iz koje će diskurs subordinacije biti prekinut“ (Laclau i Mouffe 1985/2001, 154). Balkanistička kritika ispunjava taj preduvjet.

4 U ovom ću se članku usredotočiti na produkciju i recepciju balkanističke kritike u pojedinim državama nastalima raspadom Jugoslavije.

odviše pojednostavljujuće, njihove predodžbe tumačiti služeći se isključivo tom teorijskom perspektivom.

U objašnjenju svojeg pristupa poslužit ću se zaobilaznim putem, utvrđujući politički kontekst za koji smatram da utječe na predodžbe o simboličkoj geografiji mojih sugovornika.

Balkanizam i „veće zlo“ kod kuće

Naime, niz je autora već utvrdio kako su se devedesetih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj i oporba i vlast podjednako *grozile* Balkana (usp. Razsa i Lindstrom 2004, Rihtman-Auguštin 1997), odnosno, da su u političkim istupima predstavnici vladajuće stranke i oporbe, pa čak i pojedini nezavisni intelektualci, na slične načine uspostavljali opreke između europskog i balkanskog. Ipak, tadašnju podršku „europskim vrijednostima“ na koje se pozivala raznorodna opozicija autoritarnom režimu Hrvatske demokratske zajednice valja tumačiti uzimajući u obzir društveni kontekst u kojem je svaka kritika koja je dolazila iz „međunarodne zajednice“ – bilo da je riječ o Europskoj uniji, Veleposlanstvu SAD-a, OESS-u ili Haaškom tribunalu – dočekivana kao dobrodošlo savezništvo. U simboličkom je smislu to savezništvo svoju snagu odista crpilo iz *zapadnosti* tih političkih tijela, ali tek će nam razumijevanje konteksta pomoći u prosuđivanju je li diskurzivno savezništvo u tom razdoblju bilo podređeno prihvaćanje kontinentalne simboličke geografije, ili, pak, pragmatično taktiziranje kojemu je svrha bila suprotstavljanje „većem zlu“ kod kuće. U Hrvatskoj je tek promjena vlasti u siječnju 2000. označila prestanak ili barem deklarativnu osudu kršenja temeljnih ljudskih prava u državi, a kraj postojanja široke opozicije bivšem režimu označio je i kraj opisanog savezništva, pa su, primjerice, isti medijski i politički akteri koji su devedesetih u Hrvatskoj prosvjedovali zbog neprocesuiranih ratnih zločina koje su počinili pripadnici hrvatskih postrojbi, u narednom desetljeću upozoravali na sporne postupke Haaškog tužiteljstva. Tek nakon što se država uključila u ono što Melegh (2006) naziva „civilizacijskom kosinom“, u ranim su se dvijetisućitima počele ubrzano usvajati i provoditi politike svojstvene kapitalizmu i liberalnoj demokraciji, i otvoren je politički prostor za demokratske borbe kao što su prava etničkih, seksualnih i inih manjina ili zaštita žena i djece od nasilja u obitelji. Bliže kraju desetljeća i usporedo s produblivanjem financijske krize, otvoreni su i novi frontovi u borbi za očuvanje javnog prostora, za besplatno obrazovanje i ograničavanje bankarske regulative u odnosu prema kreditnim dužnicima.

Pojedina propitivanja predodžbi o Europi, Europskoj uniji i Balkanu na ovim prostorima (usp. Obad 2009; Radović 2009) idu u prilog tezi da utvrđivanje balkanističkih motiva bez uzimanja u obzir njihove višeznačnosti i društvenog konteksta, nagrizu samu srž ove teorijske perspektive. U Hrvatskoj je, primjerice, kritika kolonijalnosti *velikih europskih sila* postojala i devedesetih, i to u nacionalističkoj izvedbi koja je podupirala zastarjela geopolitička poimanja koja svijet dijele na saveznike i neprijatelje Hrvatske, pa u takvoj interpretaciji međunarodna izolacija zemlje nije imala nikakve veze sa spornim ili kriminalnim potezima vlasti. Tek nakon što su temeljne demokratske vrijednosti kao što su ravnopravnost građana pred zakonom i vladavina prava u državi uspostavljene barem kao dio političkog imaginarija, otvoren je prostor i za suptilniju, kritičku analizu kolonijalnosti diskursa zapadnih zemalja, čija svrha nije zaštita navodnih nacionalnih interesa po svaku cijenu, nego upozoravanje na pogubne posljedice stereotipa i političkih praksi koje „ponižavaju, dehumaniziraju, stigmatiziraju“ (Bauman 2009: 37).

462

Samo pristupanje Europskoj uniji ne znači nužno i prestanak važnosti simboličke geografije u tumačenju nesrazmjera moći: Busch i Krzyzanowski (2007) pišu o tome kako se i članice EU dijele na stare i nove, na one „velike“ i one „male“, te na ekonomski razvijene i nerazvijene, što se jasno pokazuje i u recentnoj ekonomskoj krizi. U Sloveniji, u studiji reprezentacije Zapadnog Balkana u političkom i medijskom diskursu, Petrović (2009) sa suosjećanjem piše o brutalnom položaju obespravljenih radnika koji na privremeni rad, uglavnom u građevinarstvu, u tu članicu EU dolaze iz drugih, mahom jugoistočnih država u regiji, zaključujući kako njihova situacija podsjeća na „izrabljivačke mehanizme koji su u kolonijalnom razdoblju korišteni u Zapadnoj Europi“ (str. 68). Takva je kritika usmjerena na dvostruke standarde koji omogućuju da tobože univerzalna ljudska prava ne vrijede za sve ljude čak ni na prostoru EU, ali i na balkanistički diskurs u čijem se spremniku može posegnuti za opravdanjima namjerno slijepih točaka službene politike. U beogradskom istraživanju predodžbi o Europi, koje se u mnogo manjoj mjeri oslanja na „balkanističke“ radove, Radović (2009), pak, ima potrebu naglasiti kako „zaista postoje određene razlike u društvenim vrednostima između zemalja koje su uveliko zakoračile u postindustrijsko doba i balkanskih (i tranzicijskih) društava koje karakteriše određeno zaostajanje u procesima modernizacije“ (str. 49). Smatram da tu nije, nužno, riječ o tvrdnji s primjesama balkanizma, već o različitim povijestima nacionalnih bolesti u regiji u kojoj je općenito teško odrediti gdje prestaju zla

protektorata, a počinju zla nacionalizma/patrijarhata. Radović (2009) prikazuje društvo u kojem Europa, kako je napisao, nije „bitan simbolički marker“ u odnosu na koji bi se određivao nacionalni identitet, što autora upućuje na „identitetsku ‘autarhičnost’ društvenog sistema i njegovih vodećih slojeva“ (str. 68). U obzir, dakle, treba uzeti i mogućnost da se i idealizirano poimanje Europe može ulančiti, izjednačiti s vrijednostima koje podrivaju represivne političke diskurse, što je, ipak, bliže taktičkom posvajanju, nego pasivnom prihvaćanju regionalne ili kontinentalne simboličke podređenosti.

Na sličan način možemo propitati i pristup niza radova koji diskurs u koji je uronjeno proširenje EU promatraju kroz prizmu odnosa moći s (post)kolonijalnim konotacijama, a u kojima su u proteklom desetljeću često citirani autori koji su devedesetih kritički pisali o simboličkoj geografiji Balkana (usp. npr. Kuus 2004, Melegh 2006). Jedna od slijepih pjega kritičkih pristupa proširenju EU mogućnosti su koje ovdašnjim društvima pruža stupanje države na „civilizacijsku kosinu“ i pristajanje uz „liberalno-humanitarnu“ utopiju, koju prati ulazak demokratskih vrijednosti u politički imaginarij. Bhabha (1994) nas, između ostalog, izvještava o dubokim posljedicama koje su na autoritet kolonijalnog diskursa ostavili pokušaji uvođenja *djelomičnih prava* za kolonijalne podanike, pa su se u previranjima „između želje za vjerskom reformom i straha da bi se Indijci mogli pobuniti za slobodom“ (str. 87) kolonizatori domišljali primjenama kršćanske doktrine koje potkopavaju same postavke na kojima se njihov misionarski pothvat temeljio. U drukčijem političkom kontekstu, ali sa sličnim razornim posljedicama, u hrvatskom su društvu dvijetisućitih pojedini vlastodršci osjetili neželjene posljedice vlastite *himbene uljudnosti*. Sve ako su i bile mišljene samo kao formalno ispunjavanje zahtjeva Europske unije, upute o uspostavi transparentnih mehanizama vlasti, ostvarenju vladavine prava i osiguravanju institucionalnih mehanizama koji podupiru borbu protiv korupcije na koncu su, uslijed niza kontingencija, postale obvezujuće i za lokalne, posredničke provoditelje. U Hrvatskoj, kao maloj državi koja je u statusu kandidatkinje bila podvrgnuta uvjetima koje EU pred nju stavlja, možda i više nego u nekima od središnjih članica Unije.

463

Pregled istraživanja

Istraživanje sam počela tvrdnjom da je u dominantnom političkom i medijskom diskursu u Hrvatskoj dvijetisućitih zavladao konsenzus da je pristupanje EU najvažniji, ali i samorazumljiv vanjskopolitički cilj

zemlje. Još uvijek pod snažnim dojmom mobilizacijskog poziva za povratak Europi iz osamdesetih (usp. Melegh 2006: 191), razlozi i svrsishodnost pristupanja Hrvatske EU u javnim se raspravama, uglavnom, nisu dovodili u pitanje. Tako su i pregovori o članstvu češće uokvirivani kao niz političkih i birokratskih prepreka koje stoje na putu Hrvatske u EU, poput pitanja suradnje s Haaškim tribunalom ili neprocesuiranja prijava za korupciju, a mnogo rjeđe kao niz uvjeta, prilagodbi i kriterija o kojima se *pregovara* samo utoliko u kojem će se roku i na koji način primijeniti.

464

Moj prvotni dojam, koji mi je i bio poticaj za istraživanje, bio je da je neravnotežan odnos na političko-birokratskoj razini, u kojem je jedna strana imala normativnu ulogu, dok je druga uvezena modele prihvaćala bez mnogo otpora, na samokolonizirajući način (usp. Kiossev 1999), samo simptom prešućenog simboličkog nesrazmjera moći. Takav me je pristup uputio na istraživanje simboličke geografije europskog kontinenta i balkanske regije, na koje je više autora (usp. Todorova 1999; Wolff 1994) već primijenilo tvrdnju da su „podjele i poveznice koje su u Europi povukli povijest, kultura, vjera, politika i carstvo i danas djelatne sile u mentalnim mapama koje oni koji odlučuju unose u svoje analize i politike“ (Liotta 2005: 69). U disciplinarno raznorodnim kritičkim pristupima proširenju EU upravo je simbolički nesrazmjer moći u mnogih autora prizivao kolonijalne metafore. Neki su, tako, politiku proširenja izravno povezivali s imperijalnom prošlošću središnjih država članica (Böröcz 2001), ili su je, pak, tumačili kroz prizmu neokolonijalnih pretenzija zapadnoeuropskih korporacija na istoku kontinenta (usp. Daskalovski 2000). Moj je pristup u ovom istraživanju bio pod snažnijim utjecajem autora koji su težište stavljali na diskurzivne mehanizme koji prate proširenje, pa su, poput Melegha (2006), zaključivali kako je, prije svega, riječ o *kolonizaciji svijesti* koja lokalne, nacionalne ili regionalne razlike pretvara u vrijednosti.

Za razliku od mnogih dosadašnjih istraživanja, koja su bila usmjerena na propitivanje zapadnjačkih predodžbi o Drugome (Istoku, Balkanu, državama nastalim raspadom Jugoslavije), svoj sam rad posvetila uzvratnom pogledu: predodžbama o Europi i EU među predstavnicima triju skupina koje su, na različite načine, povezane s Unijom. Najizravnije su to, dakako, bili članovi Pregovaračke skupine za vođenje pregovora o pristupanju Hrvatske EU, pa sam taj dio istraživanja posvetila ispitivanju otisaka koje je na njihove predodžbe ostavljao diskurs u koji

je proces proširenja EU uronjen.⁵ Usredotočila sam se, među ostalim, na to jesu li, odnosno, na koji su način u provedenim intervjuima bili prisutni diskurzivni mehanizmi poput *stupnjevanja europskosti* ili *reprodukcije orijentalizma* (usp. Kuus 2004; Bakic-Hayden 1995).

Veći dio intervjua s pregovaračima protekao je u razgovoru o njihovom svakodnevnom poslu i tijeku pregovora, i u tim su dijelovima odgovori mojih sugovornika bili izrazito raznoliki. Dok su neki smatrali da hrvatski predstavnici u pregovorima ne nastupaju koordinirano i da im manjka komunikacijskih vještina, drugi su tvrdili da su hrvatski timovi u Bruxellesu izuzetno dobro pripremljeni i da su njihovi nastupi usklađeni. Neki su bili izrazito zadovoljni suradnjom s državnim institucijama, drugi su u šali prepričavali kako je trebalo mnogo vremena da ih u institucijama na koje su bili upućeni prestanu doživljavati kao strano tijelo. Simbolički nesrazmjer moći, koji se ocrtava u uspostavljanju kontinentalne „civilizacijske kosine“, postajao je razvidan tek kada su moji sugovornici pokušavali nacionalne identitete, regionalnu pripadnost ili povezanost s europskim identitetom obrazložiti povijesnim i kulturnim razlikama. Tek su se u tim dijelovima razgovora počeli pojavljivati *momenti*, koje Laclau i Mouffe (1985/2001) definiraju kao *diskurzivno artikulirane razlike*, kako bi ih učinili različitima od *elemenata*, koji predstavljaju *bilo koju* razliku koju nalazimo u sferi društvenog. Bilo je to posve u skladu s uvjerenjem da upravo pitanja poput onog kakvu se kulturu smatra vrijednom prikazivanja, odnosno, čija će povijest biti upamćena, koja su svojedobno uobličili Glenn Jordan i Chris Weedon (Jordan i Weedon 1995: 4, prema Shore 2000: 24), trebaju biti predmetom interesa „kritičke antropologije europske integracije“ (Shore 2000: 24). Moje će kasnije istraživanje, međutim, pokazati da to nisu i jedina pitanja na koja u ovakvim istraživanjima trebamo tražiti odgovore.

Pregovarači su kao najpoželjniju isticali pripadnost Srednjoj Europi, regiji čije su granice propusnije od dobro čuvanih schengenskih granica EU. U većini su intervjua ponosno isticani tragovi habsburškog nasljeđa u Hrvatskoj. Jedna je moja sugovornica, tako, izrazila očekivanje da će pristupanje Hrvatske Uniji „na neki način“ zatvoriti poglavlje koje je za Hrvatsku počelo još raspadom Austro-Ugarske Monarhije, i to je samo jedna u nizu izjava u kojima se pripadnost Srednjoj Europi prikazivala kao prečac na putu ka Europskoj uniji.

⁵ Intervjui sa šestoro pregovarača vođeni su krajem 2007. i u prvoj polovici 2008. godine.

Pripadnost Srednjoj Europi u intervjuima je izjednačavana s pripadnošću „zapadnoj kulturi i civilizaciji“, što znači da je smješтана vrlo visoko na „civilizacijskoj kosini.“ Balkanska je pak pripadnost zemlje u geografskom smislu često bila osporavana, a u simboličkim je značenjima Balkan uglavnom upućivao na ono nazadno i negativno u nacionalnom identitetu, sve od čega bi se država trebala odmaknuti na putu prema Europi. Ipak, ovakve predodžbe o lokalnoj i regionalnoj simboličkoj geografiji, koje se oslanjaju o balkanistički diskurs iz devedesetih i reproduciraju tradicionalne mitove o tome kako „ne-Europa“ počinje s druge strane istočne granice zemlje (usp. Busch i Krzyżanowski 2007), u intervjuima su nadvladale novije predodžbe o Hrvatskoj kao potencijalnom „dobrom učitelju“ i „prenositeljici znanja“ u regiji, što tumačim kao otišak diskursa koji prati proširenje EU. U tom je, novijem diskursu, važna čvorišna točka „ovlašteno tumačenje“ politike uvjetovanosti Unije, odnosno shvaćanje članstva kao simboličkog atesta kojim država stječe pravo da u prosvjetiteljskoj maniri svoja znanja i iskustva prosljeđuje dalje, uglavnom ponovno u smjeru (jugo)istoka. Temeljni odnos moći tako ostaje nepromijenjen, samo što se više ne reproducira orijentalizam prožet lokalnim nacionalističkim imaginarijem, nego europskost, sa svojim uglađenim, civilizirajućim politikama pomirbe i regionalne suradnje.

Da intervjui s pregovaračima nisu bili analitički zahtjevni, shvatila sam tek kasnije, kada sam se, u ime istraživanja pluralnosti diskursa o EU u Hrvatskoj, odabirom sugovornika odmaknula od elitnih političkih i medijskih diskursa, koji su čest predmet interesa kritičkih znanstvenih studija o ovoj temi. O problemu ograničenosti kritičkih pristupa na propitivanje diskursa elita već je, u ponešto drukčijem kontekstu, pisala Merje Kuus (internet), koja opisuje tradicionalno shvaćanje geopolitike kao područja koje je suviše važno i, u smislu potrebnog predznanja, specijalizirano da bi se njime bavili „obični ljudi.“ Geopolitikom su se bavili pripadnici onoga što se smatralo višim društvenim slojevima – poput političara, znanstvenika, novinara ili državnih službenika. Slijedom toga, i znanstvena disciplina poput kritičke geopolitike, o kojoj piše Kuus (isto), u svojim se empirijskim istraživanjima uglavnom usmjerila na proučavanje diskursa tzv. državničkih intelektualaca. A takvi su sugovornici, čak i kada zauzimaju različite pozicije na političkom spektru, skloni pozivanju na donekle „dosljednu cjelinu mitova o prirodi, kulturi i geografiji“ (isto). Autorica zaključuje kako „pristupanje takozvanim prosječnim ljudima kao političkim subjektima“ koji su „smješteni izvan najviših redova državnog aparata“ (isto) može pridonijeti kvaliteti znanstvenog rada, jer se tek radikalnim odmicanjem od

središta jasno vidi kako se granice između političkih i nepolitičkih sfera konstruiraju baš uz pomoć institucionalnih struktura (isto).

No, uključivanje glasova „odozdo“ možda još bolnije razotkriva elitizam i tendenciju ka esencijalizaciji samog znanstvenog diskursa, koji, čak i iz kritičke perspektive, može „donekle reproducirati pogled iz centra koji kritizira“, primjerice, tako što će ponuditi „obestjelovljenu, 'promatračku' teoriju znanja“ (isto). Neki od danas klasičnih tekstova koji su napisani iz perspektive balkanističke kritike svojedobno su kritizirali sljubljanje nacionalističkog diskursa s onim orijentalističkim, koji „izolira odlike grupe“ ili „društvene misli i prakse“ (Bakic-Hayden 1995: 918) pa ih zatim predstavlja kao bit koja dokazuje zaostalost ili primitivizam. No, i u pojedinim su se znanstvenim radovima iz tog područja pojavljivali na sličan način poopćeni „Hrvati“, „Srbi“ ili „Slovenci“, koji su djelovali začuđujuće kolektivno: reproducirali su orijentalističke stereotipe, bili ponosni na svoje habsburško nasljeđe, ili su, pak, *paranoidno* reagirali na poistovjećivanje s Balkanom. Takvo prihvaćanje nacionalne identifikacije kao analitičke razine čak se i u kontekstu kritičkog pristupa može tumačiti kao pristajanje na čvorišne točke koje je devedesetih godina prošlog stoljeća u zemljama nastalim raspadom SFRJ nametnuo prevladavajući politički i medijski diskurs.

467

Danas najutjecajnijim radovima balkanističke kritike prominentnost su, na globalnoj razini, dali ratovi na području bivše Jugoslavije: Moranjak-Bamburać s daškom ironije piše kako je kroz tu teorijsku perspektivu balkanskim intelektualcima napokon omogućeno uspješno učlanjenje u „svjetsku diskurzivnu zajednicu“ (2004: 88). Na granici koja je uspostavljena između tog znanstvenog diskursa s onim nacionalističkim, koji je prevladao u većini država u nastajanju, važne čvorišne točke bile su određene pitanjima kulture i povijesti. I dok je nacionalistički diskurs nastojao hegemonizirati tumačenja nacionalne povijesti i kulture, kritički su pristupi balkanizmu Balkan uspostavili kao središnji pojam koji je jasno ocrtavao štetnost diskursa novih elita, i koji je, jednako tako, podsjećao na jugoslavensku multinacionalnu i multikonfesionalnu prošlost te nudio mogućnost alternativne, nadnacionalne identifikacije.

U usporedbi s pregovaračima, koji su rado prihvaćali razgovor o povijesno i kulturno uvjetovanim razlikama u državi i regiji, studentima Pravnog fakulteta takva su pitanja bila odbojna.⁶ Čak i u dijelovima intervjua

⁶ U razdoblju između veljače i svibnja 2009. godine intervjuirala sam 15 studenata zagrebačkog Pravnog fakulteta, koji su, kao studenti druge godine, upisali kolegij

u kojima jesu reproducirali kategorije svojstvene regionalnoj simboličkoj geografiji iz devedesetih, studenti su davali do znanja kako uobičajena i općeprihvaćena značenja pojmova kao što su Istok i Zapad Europe, Srednja Europa ili Balkan, doživljavaju nametnutima, ispraznima i, možda i najvažnije, beskorisnima. Isticali su kako je riječ o navici, o tome kako „ljudi o tome inače pričaju“ a da o tome ne razmisle dublje, te da je Balkan puki sinonim za primitivizam koji ne treba opterećivati dubokim povijesnim i kulturnim značenjima. U tom su, rasterećenom obliku pojam Balkan zatim s lakoćom upisivali natrag uz civilizacijsku kosinu, u zemlje Zapadne Europe. Jer primitivaca, kako su objašnjavali neki od njih, ionako ima posvuda, ali austrijski, španjolski ili francuski nacionalni identiteti svejedno nisu na taj način obilježeni.

468

Na predodžbe mojih sugovornika o Europi prevladavajući diskurs devedesetih ostavio je traga. Uglavnom su se slagali da Hrvatska, u geografskom smislu, ne pripada Balkanu, a u središtu studentske, pretežno negativne, percepcije Europske unije, bila je zabrinutost za zaštitu nacionalnih interesa.⁷ U odnosu prema EU, stavovi mojih sugovornika su se kretali u rasponu od pragmatičnog podržavanja, u kojem je bila izražena napetost između korisnosti i neizbježnosti pristupanja, sve do izrazitog skepticizma, koji je ponekad poprimao odličja nativističke retorike o ugrožavanju identiteta i baštine. U usporedbi s prevladavajućim nacionalističkim diskursom devedesetih, studenti su značenje pojma Balkan upotrebljavali na drukčiji način – učestalije kao instrument *unutarnjeg razlikovanja*, a rjeđe kao sredstvo reprodukcije orijentalizma. Ako su ranije „balkanskima“ smatrani jugoistočni narodi bivše Jugoslavije, u mojih su sugovornika Balkanci bili oni koji prema pripadnicima etničkih manjina⁸ u Hrvatskoj iskazuju mržnju. Diskriminacija na temelju etničke pripadnosti, pogotovo ako je opravdavana nacionalističkom interpretacijom minulih ratnih zbivanja, isticana je kao primjer „balkanskog ponašanja.“

Intervjui su, također, upućivali na to da je pitanje „zašto su studenti protiv Europe?“, na koje su navodila pojedina kvantitativna istraživanja, pogrešno postavljeno. Njihova se kritika, naime, nije odnosila na sam proces eurointegracija, već na nesposobnost domaćih političkih elita da

iz europskoga javnog prava. Na kolegiju su stjecali znanja o pravu EU, ali i uvid u područja djelovanja institucija Unije i u povijesni razvoj europskih integracija.

⁷ O euroskepticizmu mladih i, posebice, studenata, usporedi: Čulig, Kufrin i Landripet 2007, Ilišin i Mendeš 2005, Kersan-Škabić i Tomić 2009.

⁸ Tolerantne su stavove izražavali i prema pripadnicima drugih manjinskih skupina, kao što su pripadnici tzv. seksualnih manjina.

državu pripreme za skorašnji sraz s bogatijim i razvijenijim članicama Unije. I, usporedo s time, na neugodan jaz između *stvarnosti* pristupanja i njegovih medijskih i političkih reprezentacija, u kojima je cijeli proces prikazivan kao samorazumljiv i neupitan vanjskopolitički cilj.

Upravo nasuprot takvom pristupu, u diskursu studenata „izbor“ je bio važna čvorišna točka. Budući da se i generacijski nisu osjećali obavezanima snažnim mobilizacijskim pozivom za „povratkom Europi“ iz osamdesetih, studenti su pristupanje Uniji doživljavali kao jedan od mogućih izbora, odnosno, kao proces koji bi trebao biti otvoren za raspravu. Između ostalog, i o vlastitom nacionalnom identitetu. Bez ciničkog odmaka i smisla za dvostruko kodiranje, željeli su da država u kojoj žive iz tog procesa iziđe na pobjedničkoj strani, lišena identiteta koji „stvaraju stereotipe, ponižavaju, dehumaniziraju, stigmatiziraju“ (Bauman 2009: 37). Uronjeni u kontekst „virtualne eksteritorijalnosti“ (Bauman 2009), putem koje su integriranje u širi europski prostor uvježbavali svakodnevno, i bez udublivanja u *službene politike* pregovora o članstvu, studentima je predstavljanje Unije kao pitanja kulturnog ili civilizacijskog opredjeljenja djelovalo poput loše ješke.

469

Posljednja skupina mojih sugovornika bili su poljoprivredni poduzetnici koji su se prijavili na natječaje za pretpristupne fondove EU, poput SAPARD-a i IPARD-a.⁹ Njihov je društveni položaj u izvjesnoj mjeri bio paradoksalan: bave se djelatnošću koja se u hrvatskom društvu, osobito u kontekstu pristupanja EU, percipira *gubitničkom*,¹⁰ ali su istodobno među rijetkim građanima koji su svoje poslovanje, kroz rigorozan proces prijave, već prilagodili *standardima* Unije. Financijski status, ali, u više slučajeva, i formalni stupanj obrazovanja mojih sugovornika u hrvatskom je kontekstu bio natprosječan, tako da se njihova marginalnost odnosila, prije svega, na *bivanje na selu* koje ih je smještalo u dvostruko periferan položaj: u odnosu na domaću, ali i u odnosu na središnje europske metropole.

U posljednjoj skupini intervjua, Europska unija bila je prvenstveno doživljavana kroz pragmatičnu, a ne simboličku prizmu. Zbog problematičnih praksi poslovanja, s kojima su se u svojoj poduzetničkoj karijeri neprestano susretali, moji su se sugovornici uglavnom slagali s važnom postavkom pregovora o hrvatskom pristupanju EU: postojeći sustav nije dobar i treba ga mijenjati, a budući da domaće elite pokazuju kako nisu

⁹ Deset poljoprivrednih poduzetnika intervjuirala sam u prvoj polovici 2010. godine.

¹⁰ Usp. Ilišin i Mendeš (2005).

dorasle tom zadatku, intervencija izvana ne mora nužno biti doživljena kao ugroza, nego i kao dobrodošlo savezništvo. Tek sam u ovim intervjuima shvatila u kojoj su mjeri sama moja istraživačka pitanja o simboličkoj geografiji, o apstraktnim kategorijama poput *Istoka* i *Zapada Europe*, *Balkana* ili *Srednje Europe*, uvjetovana društvenim položajem u kojem preostaje vremena za aktivnosti bez neposredne svrhe i cilja. Pritisnuti ekonomističkim zahtjevima *agrobiznisa*, u kojem su se samo nekoliko sati dnevno osjećali seljacima, dok su ostatak vremena provodili prikupljajući dokumentaciju, sustižući rokove i tražeći kredite, poljoprivredne je poduzetnike mnogo više zanimao razgovor o praktičnim pitanjima koja će im pomoći da prežive prenapregnuti režim svakodnevice.

470

Moji su sugovornici u odnosu prema Europskoj uniji bili sumnjičavi: isticali su da je proces pristupanja Uniji i njima, koji prate vijesti, maglovit i nejasan, ali su, istodobno, mnogi od njih bili uvjereni kako se u podlozi tog projekta krije želja središnjih država članica da na hrvatsko tržište plasiraju svoje proizvode, pri čemu će domaća poljoprivredda, sasvim izvjesno, stradati. No, ta se zabrinutost, uglavnom, odnosila na tzv. *obične* seljake, koji imaju „dvije kravice u štali, štalu bez nacрта, bez uporabne dozvole“¹¹, i koji su ili nedovoljno marljivi ili nedovoljno snalažljivi da se prilagode zahtjevima koje pristupanje zemlji Uniji pred njih stavlja. Same su sebe, pak, doživljavali kao pobjednike, koji su sami, bez pomoći države, uspjeli prokrčiti put kroz korumpirane i nesposobne službenike, nezainteresiranu vlast i lokalne političke sprege. Za svoj su uspjeh, često su isticali, platili i cijenu – proveli su mnoge noći bez sna i osijedjeli prije vremena – i to je plaćanje *u živom mesu* umanjivalo njihov osjećaj horizontalne solidarnosti s drugim seljacima. Ako im se hiperregulirani i rigidni sustav koji na selo donosi Europska unija ponekad i činio pretjeranim ili čak besmislenim, smatrali su ga napretkom u odnosu na kaotični domaći sustav poslovanja, u kojem službenici privatiziraju državu i u kojem su nepredvidivi i „ponašanje predstavnika države, tumačenje zakona i visina poreza“ (Yurchak 2002: 313). Nije, stoga, iznenađujuće što je osporavani mentalitet, koji se često koristi kao „spremište negativnih karakteristika“ (Todorova 1994: 455), iz poduzetničke perspektive rjeđe bio povezivan s Balkanom, nego sa socijalizmom. U poduzetničkom je diskursu temeljna opreka uspostavljena između onih koji „sami zarađuju za svoju plaću“ i onih koji su plaćeni po „sjedenju i nerješavanju problema“, koji svoju plaću primaju iz državnog proračuna.

11 Citat iz intervju s poljoprivrednim poduzetnicima.

Diskurs poljoprivrednih poduzetnika otvara i pitanje primjenjivosti balkanističke kritike. U Hrvatskoj je, primjerice, kritika balkanizma bila primjenjiva na diskurs novih političkih elita koje su devedesetih godina prošlog stoljeća *izmišljale tradiciju*. Uspinjanje na imaginarnoj „civilizacijskoj kosini“ nalagalo je da se u tom novom diskursu državu učini što sličnijom zapadnoj Europi i što različitijom od Balkana. Tako su, „pod utjecajem određenih društvenih transformacija“ nastajali novi „oblici podređenosti“ (Laclau i Mouffe 1985/2001: 159): u ovom je slučaju komunizam, kao „ideološko 'drugo,'“ nadopunjen „geografskim/kulturnim 'drugim' Orijenta“, što je podrazumijevalo i opstanak „simboličke geografije istočne inferiornosti“ (Bakic-Hayden i Hayden 1992: 4). No, i alternativna tumačenja i razotkrivanja „manipuliranja kulturalnim 'činjenicama“ (Bakic-Hayden i Hayden 1992: 14) sadrže „određenu konzervativnost inherentnu svojoj opoziciji“ upravo stoga što „opozicija određenim oblicima moći zahtijeva identifikaciju s istim mjestima“ (Laclau 1996: 30) iz kojih je do suprotstavljanja i došlo. Samo pristajanje na borbu oko čvorišnih točaka koje se odnose na kulturu i povijest odredilo je znanstveni diskurs balkanističke kritike i tako što on, u promijenjenom društvenom kontekstu, pokazuje ograničenu sposobnost interpretativne apsorpcije kad je riječ o drugim oblicima *podređenosti*. A takva je, primjerice, ona ekonomska, koja je društvenim skupinama poput poljoprivrednih poduzetnika mnogo važnija čvorišna točka.

471

Varijabilna kritičnost naspram himbene uljudnosti

Probleme primjenjivosti i primjene teorije, koji su predmet moje zaključne rasprave, predstaviti ću kao odjek Pricina (2004) promišljanja prevođenja teorije, odnosno toga što „regionalne studije u svojim strogo istraživačkim zahtjevima teško odolijevaju reprodukciji modela centralnoga 'panoramskog pogleda' koji nadgleda stanje u periferijskom statusu predmeta, terenski dohvatljivoga u samoj 'regiji' i to klasičnim *sudioničkim promatranjem*“ (str. 20). Središnji problem u kritičkim istraživanjima percepcije Balkana i Europe na ovim prostorima nije sraz *insiderskih* i *outsiderskih* znanstvenih pristupa, nego to što su se kritički teorijski tonovi u regiji i u središtu posljednjih godina preslojili, pa sada takvo savezništvo – kako mi se čini – odbija uprijeti pogled u ona periferna stanja koja nisu u skladu s njegovim postavkama. Smatram da je upućivanje na sumnjivu *prikladnost u izvedbi* kritike diskursa koji prati procese poput proširenja Europske unije važno, jer će teorijska perspektiva koja se bavi „obrasima reprezentacije“ na Balkanu biti relevantna

i u narednom razdoblju, u kojem će mnoge države regije i dalje boraviti u predsoblju EU.

472

Kao što upozorava Blažević (2010), važno je pitanje kako da se „balkanizam“ ne pretvori u parazitsku djelatnost „čiji je najpreči interes izvlačiti simboličku i ekonomsku dobit od svoga egzotičnoga, ali pedantno kulturno ‘prevedenog’ i adekvatno teorijski fundiranoga ‘znanja’“ (str. 435). I u analizi diskursa, metodi koja je davno izborila pravo da objektivističku mjerljivost zamijeni subjektivističkom uvjerljivošću, postoji opasnost od stvaranja hegemonijske „‘cehovske’ pozicije velikih majstora zanata“ (Prica 2001: 45) u kojoj se autorska instancija prikriva pod egidom borbe za više ciljeve, kakav je, primjerice, razotkrivanje nesrazmjera moći između središta i periferije. Riječ je o *pogledu s naočnjacima*, koji, po svojoj prirodi, uvijek pronalazi prikladne objekte istraživanja, i, istodobno, proglašava viškom sve što buja izvan rubova njegova akademskog polja. Izjašnjavanje „za“ i „protiv“ Europske unije iz kvantitativnih istraživanja podrške pristupanju, na taj način, nije suštinski različito od analiza diskursa koje spektar pozicija iz kojih se promatra Unija svode na praćenje permutacija dehumanizirajućih, stigmatizirajućih i inih negativnih zapadnjačkih predodžbi o regiji. Takav bi pristup u mom istraživanju bio učinio viškom neke zanimljive ishode, kao što je studentsko rasterećivanje značenja središnjih pojmova lokalne simboličke geografije, ali i poduzetnička usmjerenost na ekonomiju svakodnevnog preživljavanja, u kojoj je *pogled iz aviona* svojstven simboličkoj geografiji zamijenjen perspektivom prizemljenom pragmatičnim društvenim savezništva i problematičnim poslovnim odnosima. Između diskursa koji prati proširenje EU i njegovih otisaka, koji se najjasnije očitavaju u iskazima *državničkih intelektualaca*, cijeli je niz društvenih perspektiva koje nisu nužno suprotstavljene ili sukobljene s dominantnim političkim diskursom, i koje radije pribjegavaju taktikama „izbjegavanja i zamračenja, nego onima odbijanja i suočavanja“; one „radije traže labave ili neodređene ili površne, a ne određene, značajne ili substancijalne identitete“ (Bennett 1992 prema Kuus, internet) koji su podatniji za analizu i naknadnu klasifikaciju.

S druge strane, nesrazmjer moći između središta i periferije ogleda se i u akademskoj sferi, pa je, tako, jedan od unutarnjih paradoksa balkanističke kritike to što su neki od ključnih tekstova tog područja istraživanja objavljeni na engleskom jeziku i izvan regije čija je akademska zajednica devedesetih (pre)usmjerena na međunarodne konferencije i internetske baze podataka. Preispitivanje protoka znanja koje se

proizvodi iz pozicija „unosnih katedri na zapadnjačkim sveučilištima“ (Blažević 2010: 435) moglo bi nas usmjeriti ka izučavanju *simboličke ovjerenosti* i *pojačane vidljivosti* koje su pojedinim konceptima i idejama razvijanima u sklopu ovog akademskog područja omogućile upravo društveno povlaštene pozicije. Kao i toga kako se to odrazilo na proizvodnju znanja u regiji u kojoj mnogi ugledni autori sebe i dalje „ni u snu“ ne mogu zamisliti kao stvarnu, a ne tek utvarnu partnericu u trgovini idejama“ (Moranjak-Bamburać 2004: 89). Umjesto da postane točka prijepora, istraživanje protoka znanja između središta i periferije nudi se kao nova čvorišna točka ovog teorijskog pristupa.

Posvajajući političku terminologiju Europske unije¹², namjera mi je, zaključno, ispostaviti prijedlog drukčije vrste kritičnosti: *varijabilnu kritičnost*, koja bi bila sposobna upozoriti na *sustavne učinke* koje proizvodi nesrazmjer moći između centra i periferije, ne zatvarajući se, istodobno, za svaki ravnopravan, koristan, uzbudljiv, neočekivan i nerepresivan odnos koji nastaje u bezbrojnim ispreplitanjima središnjeg i perifernog. Bhabha (1994) nas podučava kako dehumanizirani pogled na podanike u kolonizatora ne proizvodi, nužno, osjećaj slavo-dobitne povlaštenosti, nego i osobita mentalna oboljenja: tjeskobe, strahove i paranoje. Potrebna nam je kritičnost koja je u stanju ta oboljenja jasno imenovati, jer već im samo imenovanje oduzima moć. Smatram da „izvanjskost“ koju nude mnogi kritički znanstveni pristupi služi upravo takvom vidu osnaživanja. No, kritičnost ne bi trebala, istodobno, polagati pravo na podređenost, jer i to je još jedan, premda izvrnut, mehanizam isključivanja.

Periferija nema razloga strahovati od priznanja da i središte pati od različitih oblika podređenosti, ili da uvjeti života na rubovima moći imaju svoje privilegije. Jednako tako, ne vjerujem ni da su nestabilnost, depri-viranost i neprestane mijene na rubovima moći osobit razlog za slavlje: nije riječ o izboru, nego o uvjetovanosti koja, ponekad, ima pogubne posljedice. Ali, moć se pokazuje i u tome što je postsocijalistički subjekt *na ovim prostorima*, podučen iskustvom prekida jednog društvenog sustava, rata koji je uslijedio i korupcijskim aferama koje su zaključile

12 Pojam „varijabilna geometrija“ se upotrebljava u raznim značenjima, a izraz, u osnovi, opisuje to što se u svim članicama EU ne primjenjuju isti elementi europske integracije. U pomalo pogrđnom značenju, može označavati sklonost pojedinih država da odabiru one „aspekte integracije koji najbolje odgovaraju njihovim nacionalnim interesima“, a može označavati i zamisao po kojoj se središnje države EU trebaju „posvetiti produbljivanju političke integracije prije ostatka EU“ (Tassinari 2008: 208). U širem značenju, sintagma se može odnositi i na zemlje koje su u predvorju EU.

razdoblje tranzicijske *namjerne naivnosti*, danas skloniji sumnji u to da se iza priključenja Europskoj uniji krije velika, sama po sebi razumljiva, simbolička priča. Podučeni, u međuvremenu, i osnovama kapitalizma, on je, za razliku od 1989. godine, skloniji postaviti pitanje: što u tome ima za mene?

Napokon, možemo li, kao pokaznu vježbu iz varijabilne kritičnosti, pokušati kao stratešku prednost izraziti i to što nama, *na ovim prostorima*, teorijska potkovanost nije nužan uvjet da povjerujemo da je sustav promjenjiv? Odnosno, da ni ovaj, koji nam je trenutačno ponuđen, nije vječan.

Primljeno: 15. februar 2013.

Prihvaćeno: 26. april 2013.

474

Literatura

- Bakic-Hayden, Milica (1995), „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia“, *Slavic Review* 54 (4): 917–931.
- Bakic-Hayden, Milica i Hayden, Robert M. (1992), „Orientalist Variations on the Theme 'Balkans'. Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics“, *Slavic Review* 51 (1): 1–15.
- Bauman, Zygmunt (2009), *Identitet: razgovori s Benedettom Vecchijem*, Zagreb: Pelago.
- Bhabha, Homi K (1994), *The location of culture*, New York: Routledge.
- Blažević, Zrinka (2010), „Balkanizam v. ilirizam ili de/konstrukcija mitopolitičke identiteta“, u S. Marjanić i I. Prica (prir.), *Mitski zbornik*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo i Scarabeus-naklada, str. 433–453.
- Böröcz, József (2001), „Empire and Coloniality in the 'Eastern Enlargement' of the European Union“, u J. Böröcz i M. Kovács (prir.), *Empire's New Clothes: Unveiling EU Enlargement*, Budimpešta: Central Europe Review, str. 4–50. (internet) dostupno na: <http://aei.pitt.edu/144/1/Empire.pdf> (pristupljeno 24. travnja 2013).
- Busch, Brigitta i Michał Krzyżanowski (2007), „Inside/outside the European Union: Enlargement, Migration Policy and the Search for Europe's Identity“, u W. Armstrong i J. Anderson (prir.), *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*, London, New York: Routledge, str. 107–124.
- Čulig, Benjamin, Krešimir Kufrin, i Ivan Landripet (2007), *EU + ? –: Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj Uniji*, Zagreb: FF Press i B.a.b.e.
- Daskalovski, Židas (2000), „Go East! Racism and the EU“, *Central Europe Review* 24 (2): 1–13.
- Đerić, Gordana (2006), „Među javom i med snom: O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti“, *Filozofija i društvo* 31 (3): 195–219.
- Fleming, Katherine Elisabeth (2000), „Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography“, *The American Historical Review* 105 (4): 1218–1233.

- Ilišin, Vlasta i Ivona Mendeš (2005), „Mladi i Europska unija: percepcija posljedica integracije“, u V. Ilišin (prir.), *Mladi Hrvatske i europska integracija*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja, str. 197–252.
- Kersan-Škabić, Ines i Daniel Tomić (2009), „Recognizing Euroscepticism in Croatia – Study Upon a Student Population“, *Ekonomika istraživanja* 22 (4): 100–117.
- Kiossev, Alexander (1999), „Notes on Self-colonising Cultures“, (internet) dostupno na: http://www.kultura.bg/media/my_html/biblioteka/bgvntgrd/e_ak.htm (pristupljeno 03. veljače 2013).
- Kuus, Merje (2004), „Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe“, *Progress in Human Geography* 28 (4): 472–489.
- Kuus, Merje „Critical Geopolitics“, (internet) dostupno na: http://www.isa-comps.com/info/samples/criticalgeopolitics_sample.pdf (pristupljeno 23. ožujka 2010).
- Laclau, Ernesto (1996), *Emancipation(s)*, London, New York: Verso.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe (1985/2001), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London, New York: Verso.
- Liotta, Peter Hearn (2005), „Imagining Europe: Symbolic Geography and the Future“, *Mediterranean Quarterly* 16 (3): 67–85.
- Melegh, Attila (2006), *On the East-West Slope. Globalisation, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*, Budapest: Central European University Press.
- Moranjak-Bamburać, Nirman (2004), „Političke i epistemološkijske implikacije postkolonijalne teorije“, *Sarajevske sveske* 6/7: 87–101.
- Obad, Orlanda (2009), „Imperij kao uzvraćanje udarca: predodžbe o kulturi i identitetu u hrvatskih pregovarača s Europskom unijom“, *Narodna umjetnost* 46 (2): 111–127.
- Petrović, Tanja (2009), *Dolga pot domov. Repräsentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu/A Long Way Home. Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Prica, Ines (2001), *Mala europska etnologija*, Zagreb: Golden marketing.
- Prica, Ines (2004), „Nasljeđe jugoslavenskih etnologija i suvremeno istraživanje postsocijalizma“, *Traditiones* 33 (1): 19–34.
- Radović, Srđan (2009), *Slike Europe. Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka*, Beograd: Etnografski institut SANU.
- Razsa, Maple i Nicole Lindstrom (2004), „Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tuđman's Croatia“, *East European Politics and Societies* 18 (4): 628–650.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1997), „Zašto i otkad se grozimo Balkana?“, *Erasmus* 19 (1997): 27–35.
- Said, Edward (1978/1999), *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor.
- Shore, Cris (2000), *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*, London: Routledge.
- Tassinari, Fabrizio (2008), „Variable Geometries: Institutions, Power, and Ideas in Turkey's European Integration Process“, u N. Parker (prir.), *The geopolitics of Europe's identity*, New York: Palgrave Macmillan, str. 207–224.
- Todorova, Maria (1994), „The Balkans: From Discovery to Invention“, *Slavic Review* 53 (2): 453–482.
- Todorova, Maria (1999), *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek.

- Todorova, Maria (2009), *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press.
- Wolff, Larry (1994), *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, CA: University Press.
- Yurchak, Alexei (2002), "Entrepreneurial Governmentality in Postsocialist Russia: A Cultural Investigation of Business Practices", u V. E. Bonnell i T. B. Gold (prir.), *The New Entrepreneurs of Europe and Asia: Patterns of Business Development in Russia, Eastern Europe and China*, New York – London: M. E. Sharpe, str. 278–324.

Orlanda Obad

Lessons from Europe's Antechamber for Balkanist Criticism (and its Critics)

Abstract

476

The author is using a series of examples from her three-year research on social perception of the European Union in Croatia in order to pose several critical questions regarding the current application of the Balkanist criticism in the region and beyond. The research was conducted with three groups of interviewees who were, in different ways, related to the EU. Various notions of Europe and the Balkans, which appeared throughout these interviews, differed from the predominant discourse of the 1990s. The article also indicates the decline of the importance of symbolic geography in the interpretation of notions associated with the EU. In the questioning of metatheoretical level, the author suggests several new paths of research in Balkanist and other, closely related fields of study: admitting the importance of economy, which has been, in the past twenty years, secondary to the examination of questions related to culture and history, and also the production and flow of knowledge. In conclusion, the author proposes examining the approaches which would also enable the inclusion of the enriching, non-repressive and useful encounters between the center and periphery.

Keywords Europe, European Union, Croatian accession to the EU, Balkanism, center/periphery